

ΠΟΙΟΣ ΓΡΑΦΕΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ;

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ

Μπαχάι Διεθνής Κοινότητα

ISBN 960-7521-21-8

Copyright Ελληνικής Έκδοσης
©1999 Εκδόσεις Αηδόνι®
Πανελλήνιος Σύνδεσμος των Μπαχάι®
Αθήνα

Πρώτη Έκδοση

Τίτλος Πρωτοτύπου: **Who is Writing the Future?**
©1999
Baha'i International Community
Office of Public Information
New York

ΠΟΙΟΣ ΓΡΑΦΕΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ;

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ

Στις 28 Μαΐου, 1992, η Βουλή των Αντιπροσώπων της Βραζιλίας είχε μια ειδική συνεδρίαση για να τιμήσει την εκατονταετηρίδα του θανάτου του Μπαχάολλα, του οποίου η επίδραση γίνεται ένα όλο και πιο γνώριμο χαρακτηριστικό στο κοινωνικό και διανοητικό στερέωμα του κόσμου. Το μήνυμά του για την ενότητα άγγιξε μια βαθιά χορδή των Βραζιλιάνων νομοθετών. Στην πορεία των διεργασιών, ομιλητές, που εκπροσωπούσαν όλα τα κόμματα στη Βουλή, απέδωσαν φόρο τιμής σε μια συλλογή γραφών τις οποίες ένας αντιπρόσωπος περιέγραψε ως “το πλέον κολοσσιαίο θρησκευτικό έργο που γράφτηκε ποτέ από την πένα ενός Ανθρώπου,” και σε μια αντίληψη για το μέλλον του πλανήτη μας η οποία, “ξεπερνώντας τα υλικά σύνορα”, όπως είπε ένας άλλος, “βλέπει την ανθρωπότητα σαν ένα όλον, χωρίς μικροδιαφορές εθνικότητας, φυλής, συνόρων ή πεποιθήσεων.”¹

Ο φόρος τιμής ήταν ακόμη πιο εντυπωσιακός εξαιτίας του γεγονότος ότι, στη χώρα της προέλευσής του, το έργο του Μπαχάολλα εξακολουθεί να επικρίνεται σκληρά από τον ισλαμικό κλήρο που κυβερνά το Ιράν. Οι πρόγονοί τους υπήρξαν υπεύθυνοι για την εξορία και τη φυλάκισή του στα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνα και για τη σφαγή χιλιάδων από εκείνους που συμμερίζονταν τα ιδανικά του για τη μεταμόρφωση της ανθρώπινης ζωής και κοινωνίας. Τη στιγμή που γίνονταν οι διεργασίες στη Βραζιλία, η αποφασιστικότητα των 300.000 Μπαχάι να μην απαρνηθούν την πίστη τους, που εκθειάζεται σχεδόν σ’ όλο τον υπόλοιπο κόσμο, είχε σαν αποτέλεσμα διωγμούς, στέρηση και σε πολλές περιπτώσεις φυλάκιση και θάνατο.

Παρόμοια εναντίωση χαρακτήριζε τις διαθέσιμες διαφόρων ολοκληρωτικών καθεστώτων στη διάρκεια του περασμένου αιώνα.

Ποιο είναι το σύνολο των σκέψεων που έχει προκαλέσει τόσο οξείες και δισταμένες αντιδράσεις;

I

Βασικό κίνητρο του μηνύματος του Μπαχάολλα είναι να παρουσιάσει την πραγματικότητα ως ουσιαστικά πνευματική στη φύση της καθώς επίσης και τους νόμους που διέπουν τη λειτουργία αυτής της πραγματικότητας. Δε βλέπει το άτομο μόνο σαν ένα πνευματικό ον, μια “λογική ψυχή”, αλλά τονίζει επίσης ότι ολόκληρο το εγχείρημα που εμείς ονομάζουμε πολιτισμό είναι από μόνο του μια πνευματική διαδικασία, στην οποία ο ανθρώπινος νους και η καρδιά έχουν δημιουργήσει προοδευτικά πιο πολύπλοκα και αποτελεσματικά μέσα για να εκφράσουν τις έμφυτες ηθικές και διανοητικές τους ικανότητες.

Απορρίπτοντας τα κυρίαρχα δόγματα του υλισμού, ο Μπαχάολλα υποστηρίζει μια διαφορετική ερμηνεία της ιστορικής διαδικασίας. Η ανθρωπότητα, η αιχμή του δόρατος στην εξέλιξη της συνειδητότητας, περνάει από στάδια ανάλογα με τις περιόδους της νηπιακής, της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας στη ζωή των μελών της. Η διαδρομή μας έχει φέρει στο κατώφλι της από καιρό αναμενόμενης ενηλικίωσής μας ως μια ενοποιημένη ανθρώπινη φυλή. Οι πόλεμοι, η εκμετάλλευση και οι προκαταλήψεις, που σημάδεψαν τα ανώριμα στάδια στην πορεία, δε θα έπρεπε να αποτελέσουν μια αιτία απελπισίας αλλά ένα ερέθισμα για την ανάληψη των ευθών της συλλογικής ωρίμανσης.

Ο Μπαχάολλα, γράφοντας στους πολιτικούς και θρησκευτικούς ηγέτες των ημερών του, είπε ότι νέες ικανότητες ανυπολόγιστης ισχύος - που ούτε να τις φανταστεί δεν μπορούσε η τότε γενιά - ξυπνούσαν στους λαούς της γης, ικανότητες που σύντομα θα μεταμόρφωναν την υλική ζωή του πλανήτη. Ήταν πολύ σημαντικό, είπε, να μετατραπούν αυτές οι ερχόμενες υλικές εξελίξεις σε μέσα για ηθική και κοινωνική ανάπτυξη. Αν οι εθνικιστικές και σχισματικές διαμάχες θα εμπόδιζαν την πραγματοποίηση αυτού του γεγονότος, τότε η υλική πρόοδος δε θα προκαλούσε μόνο οφέλη αλλά και αφάνταστα δεινά. Μερικές από τις προειδοποιήσεις του Μπαχάολλα αντηχούν δυσοίωνα και στη δική μας εποχή: “Στη γη υπάρχουν περίεργα και εκπληκτικά πράγματα”, προειδοποίησε. “Αυτά τα πράγματα είναι ικανά να αλλάξουν όλη την ατμόσφαιρα της γης, ενώ η μόλυνση που θα επιφέρουν θα αποδειχτεί θανατηφόρα”²

II

Το κεντρικό πνευματικό θέμα που έχουν ν’ αντιμετωπίσουν όλοι οι άνθρωποι, λέει ο Μπαχάολλα, ανεξάρτητα από την εθνικότητα, τη θρησκεία, ή την προέλευσή τους, είναι η τοποθέτηση των θεμελίων για μια παγκόσμια κοινωνία που θα μπορεί να αντανakλά την ενότητα της ανθρώπινης φύσης. Η ενοποίηση των κατοίκων της γης δεν είναι ούτε ένα μακρινό ουτοπικό όραμα ούτε, τελικά, θέμα επιλογής. Συνιστά το επόμενο, το αναπόφευκτο στάδιο στην πορεία της κοινωνικής εξέλιξης, ένα στάδιο στο οποίο μας ωθούν όλες οι εμπειρίες του παρελθόντος και του παρόντος. Αν δεν αναγνωριστεί και δε διευθετηθεί αυτό το ζήτημα, κανένα από τα δεινά που πλήττουν τον πλανήτη μας δε θα βρει τη λύση του, διότι όλες οι ουσιώδεις προκλήσεις της εποχής στην οποία έχουμε εισέλθει είναι παγκόσμιες και καθολικές, όχι ειδικές και τοπικές.

Τα πολλά κείμενα των γραφών του Μπαχάολλα που ασχολούνται με την ενηλικίωση της ανθρωπότητας διαποτίζονται από την έννοια του φωτός που χρησιμοποιεί σαν μια μεταφορά για τη σύλληψη της μεταμορφωτικής δύναμης της ενότητας: “Είναι τόσο δυνατό το φως της ενότητας”, τονίζουν, “που μπορεί να φωτίσει ολόκληρη τη γη”.³ Ο ισχυρισμός αυτός θέτει τη σύγχρονη ιστορία σε μια προοπτική έντονα διαφορετική από εκείνη που κυριαρχεί στο τέλος του εικοστού αιώνα. Μας παρακινεί στο να ανακαλύψουμε - μέσα από τη δυστυχία και την κατάρρευση της εποχής μας - τη λειτουργία των δυνάμεων που ελευθερώνουν την ανθρώπινη συνειδητότητα για ένα καινούργιο στάδιο στην εξέλιξή της. Μας καλεί να επανεξετάσουμε τα όσα έχουν συμβεί τα τελευταία εκατό χρόνια και την επίδραση που είχαν αυτές οι εξελίξεις στην ετερογενή μάζα των λαών, φυλών, εθνών και κοινοτήτων που τις έχουν βιώσει.

Αν, όπως υποστηρίζει ο Μπαχάολλα, “η ευημερία της ανθρωπότητας, η ειρήνη και η ασφάλειά της είναι ανέφικτες εκτός και μόνο αν η ενότητά της εδραιωθεί σταθερά”,⁴ είναι ευκολονόητο γιατί οι Μπαχάι θεωρούν τον εικοστό αιώνα - με όλες τις συμφορές του - “αιώνα του φωτός”.⁵ Διότι αυτά τα εκατό χρόνια είδαν μια μεταμόρφωση τόσο στον τρόπο

που οι κάτοικοι της γης έχουν αρχίσει να σχεδιάζουν το συλλογικό μας μέλλον όσο και στον τρόπο που έχουμε καταλήξει να βλέπουμε ο ένας τον άλλον. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό και των δύο ήταν μια διαδικασία ενοποίησης. Αναταραχές πέρα από τον έλεγχο των υπαρχόντων θεσμών ανάγκασαν τους ηγέτες του κόσμου να αρχίσουν να καθιερώνουν νέα συστήματα παγκόσμιας οργάνωσης που θα ήταν αδιανόητα στην αρχή του αιώνα. Ενώ συνέβαινε αυτό, μια ταχεία διάβρωση έπληττε συνήθειες και συμπεριφορές που είχαν διαιρέσει λαούς και έθνη στη διάρκεια αμέτρητων αιώνων διαμάχης και που φαίνονταν πως θα διαρκούσαν για πολλές εποχές ακόμα.

Στο μέσον του αιώνα αυτές οι δύο εξελίξεις επέφεραν μια καινοτομία της οποίας την ιστορική σημασία μόνο οι μέλλουσες γενεές θα εκτιμήσουν δεόντως. Μετά τις συνταρακτικές συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, διορατικοί ηγέτες διαπίστωσαν ότι ήταν τελικά δυνατόν, μέσα από τον οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών, να αρχίσουν τη σταθεροποίηση των θεμελίων της παγκόσμιας τάξης. Το νέο σύστημα των διεθνών συνθηκών και σχετικών υπηρεσιών που είχαν από καιρό οραματιστεί προοδευτικοί στοχαστές, είχε τώρα προικιστεί με κρίσιμες αρμοδιότητες τις οποίες στερείτο τραγικά η αποτυχημένη Κοινωνία των Εθνών. Όπως προχωρούσε ο αιώνας, οι πρωτόγονοι μηχανισμοί του συστήματος για τη διεθνή διατήρηση της ειρήνης λειτουργούσαν προοδευτικά με τρόπο τέτοιο που να δείχνουν πειστικά το τι θα μπορούσε να επιτευχθεί. Παράλληλα ήρθε και η σταθερή εξάπλωση δημοκρατικών θεσμών διακυβέρνησης σε όλο τον κόσμο. Αν τα πρακτικά αποτελέσματα είναι ακόμη αποθαρρυντικά, αυτό σε καμιά περίπτωση δε μειώνει την ιστορική και αμετάκλητη αλλαγή κατεύθυνσης που έχει συμβεί στην οργάνωση των ανθρώπινων υποθέσεων.

Ό,τι συνέβη με την περίπτωση της παγκόσμιας τάξης, το ίδιο συνέβη και με τα δικαιώματα των ανθρώπων του κόσμου. Η αποκάλυψη της συγκλονιστικής δυστυχίας που υπέστησαν τα θύματα της ανθρώπινης διαστροφής στη διάρκεια του πολέμου προκάλεσε παγκοσμίως μια αίσθηση οδυνηρής κατάπληξης και κάτι που μπορεί να χαρακτηριστεί μόνο ως αίσθημα βαθιάς ντροπής. Μέσα από αυτό το τραύμα αναδύθηκε ένα καινούργιο είδος ηθικής δέσμευσης που θεσμοθετήθηκε επίσημα στο έργο της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και σε άλλα σχετικά όργανά της, μια εξέλιξη αδιανόητη για τους ηγέτες του δεκάτου ενάτου αιώνα στους οποίους ο Μπαχάολλα είχε απευθυνθεί για το θέμα αυτό. Έχοντας αυτή τη δυνατότητα, ένα αναπτυσσόμενο σώμα μη κυβερνητικών οργανισμών έχει θέσει ως σκοπό του να διασφαλίσει την καθιέρωση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων ως τη βάση διεθνών δεοντολογικών προτύπων και την ανάλογη εφαρμογή της.

Μια παράλληλη διαδικασία έλαβε χώρα όσον αφορά την οικονομική ζωή. Στο πρώτο ήμισυ του αιώνα, ως συνέπεια του ολέθρου που προκλήθηκε από τη μεγάλη οικονομική κρίση, πολλές κυβερνήσεις υιοθέτησαν νομοθεσία που δημιουργούσε προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας και συστήματα οικονομικού ελέγχου, αποθεματικά (κεφάλαια), και εμπορικούς κανονισμούς που επιδίωκαν την προστασία των κοινωνιών τους από την επανεμφάνιση μιας τέτοιας καταστροφής. Η περίοδος που ακολούθησε το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έφερε μαζί της την ίδρυση θεσμών των οποίων το πεδίο λειτουργίας είναι οικουμενικό: Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα, η Γενική Συμφωνία περί Δασμών και Εμπορίου και ένα δίκτυο υπηρεσιών ανάπτυξης αφιερωμένες στην ορθολογική οργάνωση και προώθηση της υλικής ευημερίας του πλανήτη. Στο τέλος του αιώνα - οποιεσδήποτε κι αν είναι οι προθέσεις και οσοδήποτε άτεχνοι οι μηχανισμοί της παρούσας γενιάς - έχει αποδειχτεί στις μάζες της ανθρωπότητας ότι η χρήση του πλούτου του πλανήτη μπορεί να αναδιοργανωθεί ουσιαστικά σαν ανταπόκριση σε εντελώς νέους προσδιορισμούς της έννοιας ανάγκη.

Η επίδραση αυτών των εξελίξεων ενισχύθηκε εξαιρετικά από την επιταχυνόμενη εξάπλωση της παιδείας στις μάζες. Πέρα από την προθυμία των εθνικών και τοπικών κυβερνήσεων να διαθέσουν πολύ αυξημένους πόρους σ' αυτό το πεδίο και την ικανότητα της κοι-

ωνίας να κινητοποιήσει και να εκπαιδεύσει στρατιές επαγγελματιών δασκάλων, δύο πρόοδοι του εικοστού αιώνα, σε διεθνές επίπεδο υπήρξαν ιδιαίτερα αποτελεσματικές. Η πρώτη ήταν μια σειρά αναπτυξιακών σχεδίων με στόχο εκπαιδευτικές ανάγκες, με τεράστια χρηματοδότηση από οργανισμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, κυβερνητικές υπηρεσίες, σημαντικά ιδρύματα και διάφορα παραρτήματα του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών. Η δεύτερη ήταν η τρομακτική ανάπτυξη της πληροφορικής που έχει κάνει όλους τους κατοίκους της γης δυνάμει καρπωτές όλης της γνώσης που διαθέτει η ανθρώπινη φυλή.

Αυτή η διαδικασία της διαρθρωτικής αναδιοργάνωσης σε πλανητικό επίπεδο εμπνεύστηκε και ενισχύθηκε από μία βαθιά αλλαγή στη συνειδητότητα. Ολόκληροι πληθυσμοί ένιωσαν ξαφνικά υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουν το κόστος των βαθιά ριζωμένων νοοτροπιών που τρέφουν τη διαμάχη - και μάλιστα κάτω από το αμείλικτο φως της παγκόσμιας αποδοκιμασίας εκείνων των πράξεων και συμπεριφορών που κάποτε εθεωρούντο αποδεκτές. Το αποτέλεσμα ήταν να προκληθεί μια επαναστατική αλλαγή στον τρόπο που βλέπουν οι άνθρωποι ο ένας τον άλλον.

Σ' όλη την πορεία της ιστορίας, για παράδειγμα, η εμπειρία φάνηκε να δείχνει - και οι θρησκευτικές διδασκαλίες να επιβεβαιώνουν - ότι οι γυναίκες από τη φύση τους είναι ουσιαστικά κατώτερες από τους άντρες. Από τη μία μέρα στην άλλη, στην ιστορική πορεία των πραγμάτων, αυτή η επικρατούσα αντίληψη ξαφνικά υποχώρησε παντού. Όσο μεγάλη και επίπονη μπορεί να είναι η διαδικασία της πλήρους εφαρμογής του ισχυρισμού του Μπαχάολλα ότι οι γυναίκες και οι άνδρες είναι από κάθε άποψη ίσοι, η διανοητική και ηθική υποστήριξη μιας αντίθετης άποψης σταθερά καταρρέει.

Ένα ακόμη σταθερό στοιχείο της άποψης που είχε η ανθρωπότητα για τον εαυτό της, στη διάρκεια περασμένων χιλιετιών, υπήρξε η επικρότηση εθνικών διαφορών που τους πρόσφατους αιώνες είχε πάρει τη μορφή διαφόρων ρατσιστικών φαντασιώσεων. Με μια εκπληκτική ταχύτητα, από ιστορικής άποψης, ο εικοστός αιώνας είδε την ενότητα της ανθρωπίνης φυλής να εδραιώνεται ως μια καθοδηγητική αρχή της διεθνούς τάξης. Σήμερα οι εθνικιστικές διαμάχες που εξακολουθούν να σπέρνουν τον όλεθρο σε πολλά μέρη του κόσμου δε θεωρούνται φυσικά χαρακτηριστικά των σχέσεων μεταξύ διαφορετικών λαών, αλλά ηθελημένες παρεκκλίσεις που πρέπει να τεθούν υπό αποτελεσματικό διεθνή έλεγχο.

Στη διάρκεια της μακρόχρονης παιδικής ηλικίας της ανθρωπότητας, υπήρχε επίσης η αντίληψη - πάλι με την πλήρη συμβολή της οργανωμένης θρησκείας - ότι η φτώχεια ήταν ένα διαρκές και αναπόφευκτο γνώρισμα της κοινωνικής τάξης. Τώρα, όμως, αυτή η νοοτροπία, μια αντίληψη που είχε διαμορφώσει τις προτεραιότητες κάθε οικονομικού συστήματος που γνώρισε ποτέ ο κόσμος, έχει παγκοσμίως απορριφτεί. Τουλάχιστον στη θεωρία η πολιτεία έχει φτάσει να θεωρείται παντού ουσιαστικά ένας θεματοφύλακας υπεύθυνος για την εξασφάλιση της ευημερίας όλων των μελών της κοινωνίας.

Ιδιαίτερα σημαντικό - λόγω της στενής σχέσης του με τις ρίζες της ανθρωπίνης δραστηριοποίησης - υπήρξε το χαλάρωμα του ζυγού της θρησκευτικής προκατάληψης. Αφού πρωτοεμφανίστηκε στη “Βουλή των Θρησκειών”, που προσέλκυσε ζοηρό ενδιαφέρον προς τα τέλη του δεκάτου ενάτου αιώνα, η διαδικασία διαλόγου και συνεργασίας μεταξύ διαφόρων θρησκειών ενίσχυσε τις επιδράσεις της κοσμικότητας στην υπονόμευση των κάποτε απόρθητων τειχών της κληρικής εξουσίας. Εν όψει της μεταμόρφωσης που συνέβη στις θρησκευτικές αντιλήψεις τα περασμένα εκατό χρόνια, ακόμη και η σύγχρονη έξαρση της φονταμενταλιστικής αντίδρασης μπορεί να ειπωθεί, εκ των υστέρων, σαν κάτι παραπάνω από μια απεγνωσμένη προσπάθεια μιας οπισθοφυλακής ενάντια σε μια αναπόφευκτη διάλυση αιρετικού ελέγχου. Ο Μπαχάολλα λέει, “Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά απολύτως αμφιβολία ότι οι λαοί του κόσμου, οποιασδήποτε φυλής ή θρησκείας, αντλούν την έμπνευσή τους από μία ουράνια Πηγή και είναι υποτελείς ενός Θεού.”⁶

Στη διάρκεια αυτών των κρίσιμων δεκαετιών ο ανθρώπινος νους βίωνε επίσης θεμελιώδεις αλλαγές στον τρόπο που αντιλαμβανόταν το φυσικό σύμπαν. Το πρώτο μισό του αιώνα είδε τις καινούργιες θεωρίες της σχετικότητας και της κβαντομηχανικής - που και οι δύο συνδέονται στενά με τη φύση και τη λειτουργία του φωτός - να φέρνουν επανάσταση στον τομέα της φυσικής και να μεταβάλλουν ολόκληρη την πορεία της επιστημονικής ανάπτυξης. Έγινε εμφανές ότι η κλασική φυσική μπορούσε να εξηγήσει φαινόμενα ενός περιορισμένου μόνο φάσματος. Μια καινούργια πόρτα είχε ξαφνικά ανοίξει στη μελέτη τόσο των μικροσκοπικών συστατικών του σύμπαντος όσο και στα μεγάλα κοσμολογικά του συστήματα, μια αλλαγή της οποίας τα αποτελέσματα υπερέβαιναν τη φυσική, κλονίζοντας τα ίδια τα θεμέλια μιας κοσμοθεωρίας που κυριαρχούσε στην επιστημονική σκέψη για αιώνες. Εξαφανίστηκαν δια παντός εικόνες ενός μηχανικού σύμπαντος που λειτουργούσε σαν ένα ρολόι και υποτιθέμενου διαχωρισμού ανάμεσα στον παρατηρητή και στο αντικείμενο της παρατήρησης, ανάμεσα στο πνεύμα και στην ύλη. Σ' αντίθεση με το ιστορικό των εκτεταμένων μελετών που συνεπώς έγιναν, η θεωρητική επιστήμη τώρα αρχίζει να στρέφεται προς την πιθανότητα ότι σκοπός και ευφυΐα να είναι πράγματι εγγενείς στη φύση και στη λειτουργία του σύμπαντος.

Ως επακόλουθο αυτών των εννοιολογικών αλλαγών, η ανθρωπότητα εισήλθε σε μια εποχή στην οποία η αλληλεπίδραση ανάμεσα στις φυσικές επιστήμες - φυσική, χημεία και βιολογία, μαζί με τη μόλις δημιουργημένη επιστήμη της οικολογίας - άνοιξε εκπληκτικές δυνατότητες για την εξύψωση της ποιότητας της ζωής. Τα οφέλη σ' αυτούς τους τόσο ζωτικούς τομείς ενδιαφέροντος, όπως είναι η γεωργία και η ιατρική, έγιναν εξαιρετικά εμφανή όπως έγιναν κι εκείνα που προήλθαν από την επιτυχία στην άντληση νέων πηγών ενέργειας. Ταυτόχρονα, ο καινούργιος τομέας της επιστήμης των υλικών άρχισε να παρέχει έναν πλούτο ειδικών πόρων που ήταν άγνωστοι στην αρχή του αιώνα - πλαστικά, οπτικές ίνες, ίνες άνθρακα.

Αυτές οι πρόοδοι στην επιστήμη και την τεχνολογία είχαν και τα αντίστοιχα αποτελέσματα. Κόκκοι άμμου - η πιο ταπεινή και φαινομενικά ασήμαντη ύλη - μεταμορφώθηκαν σε τσιπ σιλικόνης και οπτικά καθαρό γυαλί, καθιστώντας δυνατή τη δημιουργία παγκόσμιων δικτύων επικοινωνίας. Αυτό, μαζί με την ανάπτυξη όλο και πιο εκλεπτυσμένων δορυφορικών συστημάτων, έχει αρχίσει να παρέχει πρόσβαση στη συσσωρευμένη γνώση ολόκληρης της ανθρώπινης φυλής για όλους και παντού, χωρίς διάκριση. Είναι προφανές ότι οι δεκαετίες που έρχονται αμέσως μετά θα δουν τη συγχώνευση του τηλεφώνου, της τηλεόρασης και της τεχνολογίας των υπολογιστών σε ένα μοναδικό, ενοποιημένο σύστημα επικοινωνίας και πληροφόρησης, του οποίου οι φθηνές συσκευές θα είναι διαθέσιμες σε μαζική κλίμακα. Θα ήταν δύσκολο να υπερτιμήσει κανείς την ψυχολογική και κοινωνική επίδραση που θα είχε η αναμενόμενη αντικατάσταση του κυκεώνα των υπαρχόντων νομισματικών συστημάτων - για πολλούς το τελευταίο οχυρό της εθνικιστικής περηφάνιας - από ένα ενιαίο παγκόσμιο νόμισμα που να λειτουργεί σε μεγάλο βαθμό μέσω ηλεκτρονικών σημάτων.

Πράγματι, το ενοποιητικό αποτέλεσμα της επανάστασης του εικοστού αιώνα δεν είναι πουθενά πιο άμεσα εμφανές από ό,τι στις συνέπειες των αλλαγών που έλαβαν χώρα στην επιστημονική και τεχνολογική ζωή. Στο πιο φανερό επίπεδο, η ανθρώπινη φυλή είναι τώρα προικισμένη με τα μέσα που απαιτούνται για την πραγματοποίηση των διορατικών στόχων που καλείται να θέσει μια συνείδηση που ωριμάζει σταθερά. Βλέποντας το θέμα πιο βαθιά, αυτή η δυνατότητα έχει παρασχεθεί σε όλους τους κατοίκους της γης, ανεξάρτητα από φυλή, πολιτιστική στάθμη, ή εθνικότητα. "Μια καινούργια ζωή", είδε προφητικά ο Μπαχά-ολλα, "σαλεύει, αυτή την εποχή, μέσα σε όλους τους λαούς της γης. Και εντούτοις κανείς δεν έχει ανακαλύψει την αιτία της ούτε έχει αντιληφθεί το κίνητρό της."⁷ Σήμερα, πάνω από έναν αιώνα αφότου γράφτηκαν αυτά τα λόγια, οι συνέπειες όσων έχουν συμβεί από τότε αρχίζουν να γίνονται εμφανείς όπου υπάρχουν σκεπτόμενα άτομα.

III

Η εκτίμηση των μεταμορφώσεων που επέφερε η περίοδος της ιστορίας που τώρα τελειώνει δε συνεπάγεται την άρνηση του παράλληλου σκότους που τονίζει την προβολή των επιτευγμάτων: Η σκόπιμη εξόντωση εκατομμυρίων αβοήθητων ανθρώπων όντων, η εφεύρεση και χρήση καινούργιων όπλων καταστροφής που είναι ικανά να εξολοθρεύσουν ολόκληρους πληθυσμούς, η έξαρση ιδεολογιών που κατέπνιξαν την πνευματική και διανοητική ζωή ολόκληρων εθνών, η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος του πλανήτη σε μια κλίμακα τόσο μεγάλη που μπορεί να χρειαστούν αιώνες για την αποκατάστασή του και η ανυπολόγιστα μεγαλύτερη καταστροφή που προξενήθηκε σε γενιές παιδιών που διδάχτηκαν να πιστεύουν ότι η βία, η απρέπεια και ο εγωισμός είναι θρίαμβοι της προσωπικής ελευθερίας. Αυτά είναι μόνο τα πιο εμφανή στον κατάλογο των κακών, που δεν έχουν προηγούμενο στην ιστορία, των οποίων το μάθημα θα αφήσει η εποχή μας για την εκπαίδευση των τιμωρημένων γενεών που θα μας ακολουθήσουν.

Το σκοτάδι, ωστόσο, δεν είναι ένα φαινόμενο που διαθέτει υπαρκτή υπόσταση, πόσο μάλλον αυτονομία. Δεν εξαφανίζει το φως ούτε το μειώνει, αλλά σημαδεύει τις περιοχές εκείνες όπου δεν έχει φτάσει το φως ή δεν έχει φωτίσει επαρκώς. Έτσι αναμφίβολα θα αξιολογηθεί και ο πολιτισμός του εικοστού αιώνα από τους ιστορικούς μιας πιο ώριμης και αμερόληπτης εποχής. Οι θηριωδίες που εκδηλώθηκαν ανεξέλεγκτα στη διάρκεια αυτών των κρίσιμων ετών και φάνηκαν κατά καιρούς να απειλούν την ίδια την επιβίωση της κοινωνίας, δεν εμπόδισαν στην πραγματικότητα το σταθερό ξεδίπλωμα των δημιουργικών δυνατοτήτων που διαθέτει η ανθρώπινη συνείδηση. Αντιθέτως. Με την πάροδο του αιώνα, όλο και περισσότεροι άνθρωποι διαπίστωσαν το πόσο ανούσιες ήταν οι προσκολλήσεις τους και πόσο αβάσιμοι οι φόβοι που τους κρατούσαν αιχμάλωτους λίγα μόλις χρόνια πριν.

“Απαράμιλλη είναι αυτή η Ημέρα,” επιμένει ο Μπαχάολλα, “διότι είναι σαν το μάτι σε προηγούμενες εποχές και αιώνες και σαν ένα φως στο σκοτάδι των καιρών.”⁸ Απ’αυτή την άποψη, το θέμα δεν είναι το σκοτάδι που επιβράδυνε και θόλωσε την πρόοδο που επιτεύχθηκε στα ασυνήθιστα εκατό χρόνια που τώρα τελειώνουν. Το θέμα είναι μάλλον πόσο περισσότερη δυστυχία και καταστροφή πρέπει ακόμη να βιώσει η φυλή μας μέχρι να αποδεχτεί ολόψυχα την πνευματική φύση που μας κάνει ένα μοναδικό λαό, και να αποκτήσει το θάρρος για να σχεδιάσει το μέλλον μας υπό το φως των όσων έχει τόσο επίπονα διδαχτεί.

IV

Η σύλληψη της μελλοντικής πορείας του πολιτισμού που εκφράζεται στις γραφές του Μπαχάολλα αμφισβητεί πολλά από αυτά που επιβάλλει η σημερινή εποχή στον κόσμο μας ως δεοντολογικά και αμετάβλητα. Οι ανακαλύψεις που έγιναν στον αιώνα του φωτός έχουν προετοιμάσει το δρόμο για ένα νέο είδος κόσμου. Αν η κοινωνική και διανοητική εξέλιξη ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα σε μια ηθική ευφυΐα που ενυπάρχει στην ύπαρξη, ένα μεγάλο μέρος της θεωρίας που καθορίζει τις σύγχρονες προσεγγίσεις στη λήψη αποφάσεων είναι θανάσιμα ελαττωματικό. Αν η ανθρώπινη συνειδητότητα είναι από τη φύση της ουσιαστικά πνευ-

ματική - όπως γνώριζε από διαίσθηση η τεράστια πλειονότητα των συνηθισμένων ανθρώπων - οι αναπτυξιακές της ανάγκες δεν μπορούν να κατανοηθούν ή να εξηγητηθούν μέσα από μια ερμηνεία της πραγματικότητας που επιμένει δογματικά στο αντίθετο.

Καμία πλευρά του σύγχρονου πολιτισμού δεν κλονίζεται πιο άμεσα από την άποψη του Μπαχάολλα για το μέλλον από ό,τι η επικρατούσα λατρεία του ατομικισμού, που έχει εξαπλωθεί στα περισσότερα μέρη του κόσμου. Το “κυνήγι της ευτυχίας”, που τρέφεται από τέτοιου είδους πολιτισμικές δυνάμεις όπως είναι η πολιτική ιδεολογία, ο ακαδημαϊκός ελιτισμός και μια καταναλωτική οικονομία, υπήρξε η αφορμή για μια επιθετική και σχεδόν απεριόριστη αίσθηση προσωπικών αξιώσεων. Οι ηθικές συνέπειες ήταν διαβρωτικές τόσο για το άτομο όσο και για την κοινωνία - και ολέθριες όσον αφορά σε αρρώστιες, εθισμό στα ναρκωτικά και άλλες γνώριμες πληγές στο τέλος του αιώνα. Το έργο της απελευθέρωσης της ανθρωπότητας από μία πλάνη τόσο θεμελιώδη και διαδεδομένη, θα θέσει υπό αμφισβήτηση μερικές από τις πιο βαθιά καθιερωμένες υποθέσεις του εικοστού αιώνα σχετικά με τις έννοιες του καλού και του κακού.

Ποιες είναι μερικές από αυτές τις υποθέσεις; Η πιο εμφανής είναι η πεποίθηση ότι η ενότητα είναι ένα απόμακρο, σχεδόν ανέφικτο ιδανικό με την οποία πρέπει να ασχοληθεί κανείς μόνο αφότου θα έχει επιλυθεί κάπως ένα πλήθος από πολιτικές διαμάχες, θα έχουν ικανοποιηθεί κάπως οι υλικές ανάγκες και θα έχουν επανορθωθεί κάπως οι αδικίες. Πρόκειται για το αντίθετο, ισχυρίζεται ο Μπαχάολλα. Η κύρια ασθένεια που πλήττει την κοινωνία και δημιουργεί τα δεινά που την παραλύουν, λέει, είναι η διχόνοια μιας ανθρώπινης φυλής που διακρίνεται για την ικανότητά της για συνεργασία και της οποίας η πρόοδος μέχρι σήμερα βασίστηκε στο βαθμό επιτυχίας της ενοποιημένης δράσης, σε διάφορες εποχές και σε διάφορες κοινωνίες. Αν εμμένει κανείς στην άποψη ότι η διαμάχη είναι ένα εγγενές χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης, και όχι ένα σύμπλεγμα επίκτητων συνηθειών και συμπεριφορών, είναι σαν να επιρρίπτει στον καινούργιο αιώνα μία πλάνη η οποία, περισσότερο από κάθε άλλο παράγοντα, έχει τραγικά δυσχεράνει το παρελθόν της ανθρωπότητας. “Δέστε τον κόσμο”, συμβούλεψε ο Μπαχάολλα τους εκλεγμένους ηγέτες, “σαν το ανθρώπινο σώμα το οποίο, παρόλο που δημιουργήθηκε ολόκληρο και τέλειο, έχει πληγεί από διάφορες αιτίες με σοβαρές διαταραχές και ασθένειες.”⁹

Στενά συνδεδεμένη με το θέμα της ενότητας είναι μια δεύτερη ηθική πρόκληση που έχει θέσει ο περασμένος αιώνας με όλο και μεγαλύτερη επιτακτικότητα. Στα μάτια του Θεού, επιμένει ο Μπαχάολλα, η δικαιοσύνη είναι “το πιο αγαπητό απ’ όλα τα πράγματα”.¹⁰ Βοηθάει το άτομο να δει την πραγματικότητα με τα δικά του μάτια και όχι με τα μάτια των άλλων και προσδίδει στη συλλογική λήψη αποφάσεων ένα κύρος που μόνο αυτό μπορεί να εξασφαλίσει την ενότητα της σκέψης και δράσης. Όσο ευάρεστο κι αν είναι το σύστημα της διεθνούς τάξης που έχει αναδυθεί από τις σπαρακτικές εμπειρίες του εικοστού αιώνα, η διαρκής επίδρασή του θα εξαρτηθεί από την αποδοχή της ηθικής αρχής που υποδηλώνεται σ’ αυτό. Αν το σώμα της ανθρωπότητας είναι πραγματικά ένα και αδιαίρετο, τότε η εξουσία που ασκείται από τους διοικητικούς του θεσμούς συμβολίζει ουσιαστικά ένα θεματοφύλακα. Κάθε άτομο έρχεται σ’ αυτό τον κόσμο σαν ένα καταπίστευμα του συνόλου και αυτό είναι το γνώρισμα της ανθρώπινης ύπαρξης που αποτελεί την πραγματική βάση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων που εκφράζονται από το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και τα σχετικά του έγγραφα. Η δικαιοσύνη και η ενό-

τητα είναι συμπληρωματικά στην επίδρασή τους. “Ο σκοπός της δικαιοσύνης”, έγραψε ο Μπαχάολλα, “είναι η εμφάνιση της ενότητας ανάμεσα στους ανθρώπους. Ο ωκεανός της θεϊκής σοφίας υψώνεται μέσα σ’ αυτό τον εξυψωμένο λόγο, ενώ τα βιβλία του κόσμου δεν μπορούν να περιλάβουν την ενδότερη σημασία του.”¹¹

Καθώς η κοινωνία αφοσιώνεται - έστω διστακτικά και φοβισμένα - σε αυτές και άλλες σχετικές ηθικές αρχές, ο πιο σημαντικός ρόλος που θα προσφέρει στο άτομο θα είναι εκείνος της υπηρεσίας. Ένα από τα παράδοξα της ανθρώπινης ζωής είναι ότι η ατομική ανάπτυξη επιτυγχάνεται κυρίως μέσα από την αφοσίωση σε μεγαλύτερα εγχειρήματα στα οποία ο ατομισμός - έστω και προσωρινά μόνο - παραμερίζεται. Σε μια εποχή που προσφέρει σ’ όλους τους ανθρώπους μια ευκαιρία να συμμετάσχουν αποτελεσματικά στη διαμόρφωση της ίδιας της κοινωνικής τάξης, το ιδανικό της υπηρεσίας προς άλλους αποκτά μια εντελώς καινούργια σημασία. Με το να εξάρει κανείς στόχους όπως η απόκτηση και η αυτοπροβολή ως το σκοπό της ζωής προωθεί κυρίως την κτηνώδη πλευρά της ανθρώπινης φύσης. Ούτε μπορούν απλοϊκά μηνύματα προσωπικής σωτηρίας να ικανοποιήσουν πια τις λαχτάρες γενεών που έχουν φτάσει στο σημείο να γνωρίζουν, με μεγάλη βεβαιότητα, ότι η αληθινή ολοκλήρωση είναι ζήτημα τόσο του κόσμου αυτού όσο και του επόμενου. “Ασχοληθείτε εναγωνίως με τις ανάγκες της εποχής στην οποία ζείτε,” είναι η συμβουλή του Μπαχάολλα, “και επικεντρώστε τις σκέψεις σας στις ανάγκες και στις απαιτήσεις της.”¹²

Τέτοιου είδους αντιλήψεις έχουν βαθιές συνέπειες για τη διαχείριση των ανθρώπινων υποθέσεων. Είναι προφανές, για παράδειγμα, ότι, όποια κι αν ήταν η συμβολή του εθνικού κράτους στο παρελθόν, όσο πιο πολύ επιμένει να έχει την κυρίαρχη επιρροή στον καθορισμό της μοίρας της ανθρωπότητας, τόσο θα καθυστερεί η επίτευξη της παγκόσμιας ειρήνης και τόσο μεγαλύτερη θα γίνεται η δυστυχία που θα υφίσταται ο πληθυσμός της γης. Στην οικονομική ζωή της ανθρωπότητας, όσο μεγάλες κι αν ήταν οι ευλογίες που έφερε η παγκοσμιοποίηση, είναι εμφανές ότι αυτή η διαδικασία έχει επίσης επιφέρει και μια άνευ προηγουμένου συγκέντρωση αυταρχικής εξουσίας που πρέπει να υποβληθεί σε διεθνή δημοκρατικό έλεγχο προκειμένου ν’ αποφευχθεί η φτώχεια και η απόγνωση για εκατομμύρια ανθρώπους. Παρομοίως, η ιστορική καινοτομία στην τεχνολογία πληροφορικής και επικοινωνίας, που αντιπροσωπεύει ένα τόσο ισχυρό μέσο για την προώθηση της κοινωνικής ανάπτυξης και την εμβάθυνση της αίσθησης των ανθρώπων ότι ανήκουν σε μία ανθρωπότητα, μπορεί με την ίδια ισχύ να παρεκτραπεί και να παραποιήσει τις δυνάμεις που είναι ζωτικές για την εξυπηρέτηση αυτής της ίδιας διαδικασίας.

V

Αυτό για το οποίο μιλάει ο Μπαχάολλα είναι μια καινούργια σχέση ανάμεσα στο Θεό και την ανθρωπότητα, μια σχέση που εναρμονίζεται με την αναδυόμενη ωριμότητα του ανθρώπινου γένους. Η απόλυτη Πραγματικότητα, που έχει δημιουργήσει και συντηρεί το σύμπαν, θα παραμείνει για πάντα πέρα από τη σύλληψη του ανθρώπινου νου. Η συνειδητή σχέση της ανθρωπότητας μ’ αυτήν, στο βαθμό που έχει εδραιωθεί, είναι συνέπεια της επίδρασης των Ιδρυτών των μεγάλων θρησκειών, του Μωυσή, του Ζωροάστρη, του Βούδα, του Ιησού, του Μωάμεθ και παλαιότερων μορφών των οποίων τα ονόματα, κατά το μεγαλύτερο μέρος, έχουν περάσει στη λήθη. Ανταποκρινόμενοι σ’ αυτά τα Θεϊκά ερεθίσματα, οι λαοί της γης έχουν σταδιακά

αναπτύξει τις πνευματικές, διανοητικές και ηθικές ικανότητες που έχουν συνδυαστεί για να εκπολιτίσουν τον ανθρώπινο χαρακτήρα. Αυτή η προοδευτική διαδικασία χιλιετιών έχει τώρα φτάσει στο στάδιο που χαρακτηρίζει κάθε κρίσιμη καμπή στην εξελικτική πορεία, εκεί όπου αναδύονται ξαφνικά προηγούμενες μη αντιληπτές δυνατότητες: “Αυτή είναι η Ημέρα”, βεβαιώνει ο Μπαχάολλα, “κατά την οποία οι πιο έξοχες εύνοιες του Θεού έχουν διαχυθεί πάνω στους ανθρώπους, η Ημέρα κατά την οποία η πιο ισχυρή Του χάρη έχει εμφυσηθεί σε όλα τα δημιουργήματα.”¹³

Από την άποψη του Μπαχάολλα, η ιστορία των φυλών, των λαών και των εθνών έχει ουσιαστικά φτάσει στο πέρας της. Αυτό που βλέπουμε τώρα είναι η αρχή της ιστορίας της ανθρωπότητας, η ιστορία μιας ανθρώπινης φυλής που έχει συναίσθηση της δικής της ενότητας. Σ’ αυτή την κρίσιμη καμπή στην πορεία του πολιτισμού, οι γραφές του δίνουν ένα νέο ορισμό της φύσης και της πορείας του πολιτισμού και μια αναθεώρηση των προτεραιοτήτων του. Σκοπός τους είναι να μας γυρίσουν πίσω στην πνευματική επίγνωση και υπευθυνότητα.

Δεν υπάρχει τίποτε στις γραφές του Μπαχάολλα που να ενισχύει την ψευδαίσθηση ότι οι εν λόγω αλλαγές θα επέλθουν εύκολα. Τουναντίον. Όπως έχουν ήδη δείξει τα γεγονότα του εικοστού αιώνα, πρότυπα συνήθειας και συμπεριφοράς που έχουν ρίζες χιλιάδων ετών δεν μπορούν να εγκαταλειφτούν ούτε αυθόρμητα ούτε απλώς χάρη στην παιδεία ή στη νομοθετική ρύθμιση. Είτε στη ζωή του ατόμου είτε σ’ αυτήν της κοινωνίας, η βαθιά αλλαγή επέρχεται πιο συχνά σαν ανταπόκριση στην έντονη δυστυχία και στις αβάσταχτες δυσκολίες που δεν μπορούν να ξεπεραστούν με κανέναν άλλο τρόπο. Ακριβώς μια τόσο μεγάλη εμπειρία δοκιμασίας απαιτείται, προειδοποίησε ο Μπαχάολλα, για να ενώσει τους διαφορετικούς λαούς της γης σ’ ένα μοναδικό λαό.

Οι πνευματικές και οι υλιστικές αντιλήψεις για τη φύση της πραγματικότητας είναι ασυμβίβαστες η μία με την άλλη και ωθούν σε αντίθετες κατευθύνσεις. Με το ξεκίνημα ενός καινούργιου αιώνα, η πορεία που έχει χαραχτεί από τη δεύτερη απ’ αυτές τις αντιθετικές απόψεις έχει ήδη οδηγήσει μια δύσμοιρη ανθρωπότητα πολύ πέρα από το απώτερο σημείο όπου μια ψευδαίσθηση περί ορθολογισμού, πόσο μάλλον περί ανθρώπινης ευημερίας, θα μπορούσε κάποτε να υποστηριχτεί. Με την κάθε μέρα που περνάει, πολλαπλασιάζονται τα σημάδια που δείχνουν ότι πλήθος ανθρώπων παντού φτάνει σ’ αυτή τη διαπίστωση.

Παρά την ευρέως επικρατούσα άποψη για το αντίθετο, η ανθρώπινη φυλή δεν είναι μια λευκή σελίδα πάνω στην οποία προνομιάχοι κριτές των ανθρώπινων υποθέσεων μπορούν ελεύθερα να χαράξουν τις δικές τους επιθυμίες. Οι πηγές του πνεύματος αναβλύζουν όπου θέλουν και όσο θέλουν. Δε θα καταπιέζονται επ’ άριστον από τα συντρίμια της σύγχρονης κοινωνίας. Δεν απαιτείται πια προφητική ενόραση για να φανταστεί κανείς ότι τα πρώτα χρόνια του καινούργιου αιώνα θα δουν να απελευθερώνονται ενέργειες και φιλοδοξίες με απεριόριστα μεγαλύτερη ισχύ απ’ ό,τι οι συσσωρευμένες συνήθειες, τα ψεύδη και οι εξαρτήσεις που έχουν τόσο καιρό παρακωλύσει την έκφρασή τους.

Όσο μεγάλη κι αν είναι η αναταραχή, η περίοδος στην οποία κινείται η ανθρωπότητα θα ανοίξει σε κάθε άτομο, κάθε θεσμό και κάθε κοινότητα στη γη, ευκαιρίες άνευ προηγουμένου για να συμμετάσχουν όλοι στην προδιαγραφή του μέλλοντος

του πλανήτη. “Σύντομα”, υπόσχεται πεπεισμένα ο Μπαχάολλα, “η σημερινή τάξη θα τυλιχθεί και θα ξεδιπλωθεί μια άλλη στη θέση της.”¹⁴

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Παρατηρήσεις από το Βουλευτή Luis Gushiken και τη Βουλευτή Rita Camata. “Sessao Solene da Camara Federal em Homenagem ao Centenario da Ascensao de Baha’u’llah”, Brasilia, 28 Μαΐου 1992.

² Μπαχάολλα, *Tablets of Baha’u’llah Revealed after the Kitab-i-Aqdas* (Wilmette: Baha’i Publishing Trust, 1997), σ. 69.

³ Μπαχάολλα, *Epistle to the Son of the Wolf* (Wilmette: Baha’i Publishing Trust, 1988), σ. 14.

⁴ Μπαχάολλα, *Gleanings from the Writings of Baha’u’llah*, section CXXXI.

⁵ Αμπντολ-Μπαχά, *The Promulgation of Universal Peace: Talks Delivered by Abdu’l-Baha during His Visit to the United States and Canada in 1912* rev. ed. (Wilmette: Baha’i Publishing Trust, 1982), σσ. 74, 126.

⁶ Μπαχάολλα, *Gleanings from the Writings of Baha’u’llah*, section CXI.

⁷ Μπαχάολλα, *Gleanings from the Writings of Baha’u’llah*, section XCVI.

⁸ Μπαχάολλα, παρατίθεται από το Σόγι Εφέντι στο *The Advent of Divine Justice* (Wilmette: Baha’i Publishing Trust, 1990), σ. 79.

⁹ Μπαχάολλα, παρατίθεται από το Σόγι Εφέντι στο *The Advent of Divine Justice* (Wilmette: Baha’i Publishing Trust, 1990), σ. 79.

¹⁰ Μπαχάολλα, *Τα Απόκρυφα Λόγια*, αρ. 2 από τα Αραβικά.

¹¹ Μπαχάολλα, *Tablets of Baha’u’llah Revealed after the Kitab-i-Aqdas* (Wilmette: Baha’i Publishing Trust, 1997), σ. 67.

¹² Μπαχάολλα, *Gleanings from the Writings of Baha’u’llah*, section CVI.

¹³ Μπαχάολλα, *Gleanings from the Writings of Baha’u’llah*, section IV.

¹⁴ Μπαχάολλα, *Gleanings from the Writings of Baha’u’llah*, section IV.